

Komunikacja i Media

Anita Filipczak-Białkowska

Od prawicy do lewicy

Struktura ideologiczna
polskich partii politycznych
w latach 2015–2017

Od prawicy do lewicy

Struktura ideologiczna
polskich partii politycznych
w latach 2015–2017

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

Komunikacja i Media

Anita Filipczak-Białkowska

Od prawicy do lewicy

Struktura ideologiczna
polskich partii politycznych
w latach 2015–2017

 WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO
Łódź 2021

Anita Filipczak-Białkowska – Uniwersytet Łódzki, Wydział Filologiczny
Katedra Dziennikarstwa i Komunikacji Społecznej
90-236 Łódź, ul. Pomorska 171/173

RECENZENT

Elżbieta Laskowska

REDAKTOR INICJUJĄCY

Urszula Dzieciatkowska

OPRACOWANIE REDAKCYJNE

Oleg Aleksejczuk

SKŁAD I ŁAMANIE

Munda – Maciej Torz

KOREKTA TECHNICZNA

Wojciech Grzegorzczuk

PROJEKT OKŁADKI

krzysztof de mianiuk

Zdjęcie wykorzystane na okładce: © Depositphotos.com/szefel

Publikacja sfinansowana w ramach dotacji na zadania służące rozwojowi
młodych naukowców i doktorantów

Publikacja dofinansowana przez Wydział Filologiczny Uniwersytetu Łódzkiego

© Copyright by Anita Filipczak-Białkowska, Łódź 2021

© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2021

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

Wydanie I. W.09676.19.0.M

Ark. wyd. 9,5; ark. druk. 11,875

ISBN 978-83-8220-319-6

e-ISBN 978-83-8220-320-2

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

90-131 Łódź, ul. Lindleya 8

www.wydawnictwo.uni.lodz.pl

e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl

tel. 42 665 58 63

SPIS TREŚCI

Wstęp	9
1. Ideologia. Prawica i lewica	13
1.1. Ideologia, orientacja ideologiczna, myślenie polityczne	13
1.2. Lewica i prawica – ustalenia teoretyczne	15
1.3. Podział lewica-prawica w Polsce	22
1.4. Lewicowość i prawicowość a struktura społeczeństwa	24
1.5. Kto to „lewica”? Kto to „prawica”?	25
1.6. Lewica i prawica w polskim parlamencie w VIII kadencji Sejmu (okres 2015–2017)	29
2. Analiza dyskursu ideologicznego	31
2.1. Od systemu języka do działania komunikacyjnego	32
2.2. Akty mowy w gramatyce komunikacyjnej	34
2.3. Od koncentracji na tekście jako gotowym dziele do procesualności tekstu	37
2.4. Od socjolingwistyki do krytycznej analizy dyskursu	41
2.5. Analiza zawartości	46
3. Hipotezy i metoda badawcza	53
3.1. Hipotezy	53
3.2. Charakterystyka materiału badawczego	54
3.3. Normalizacja materiału badawczego	57
3.4. Metoda badawcza – schemat ogólny	58
3.5. Metoda badawcza – opis szczegółowy	59
3.6. Ograniczenia metody	65
4. Koncepcja znaczników ideologicznych	69
4.1. Operacjonalizacja założeń ideologicznych	69
4.2. Znaczniki ideologiczne – ujęcie kategorialne	70
4.3. Znaczniki ideologiczne a oś lewica-prawica	71
5. Analiza lingwistyczna	77
5.1. Analiza paradygmatyczna	78
5.2. Analiza syntagmatyczna	79

6. Profile ideologiczne klubów parlamentarnych	81
6.1. Orientacja ideologiczna partii Prawo i Sprawiedliwość	81
6.1.1. Konserwatyzm w orientacji ideologicznej partii Prawo i Sprawiedliwość	82
6.1.2. Socjalizm w orientacji ideologicznej partii Prawo i Sprawiedliwość	88
6.1.3. Liberalizm w orientacji ideologicznej partii Prawo i Sprawiedliwość	90
6.1.4. Profil ideologiczny partii Prawo i Sprawiedliwość	93
6.2. Orientacja ideologiczna partii Platforma Obywatelska	95
6.2.1. Konserwatyzm w orientacji ideologicznej partii Platforma Obywatelska	97
6.2.2. Socjalizm w orientacji ideologicznej partii Platforma Obywatelska	100
6.2.3. Liberalizm w orientacji ideologicznej partii Platforma Obywatelska	101
6.2.4. Profil ideologiczny partii Platforma Obywatelska	106
6.3. Orientacja ideologiczna partii Kukiz15	108
6.3.1. Konserwatyzm w orientacji ideologicznej partii Kukiz15 ..	109
6.3.2. Liberalizm w orientacji ideologicznej partii Kukiz15	115
6.3.3. Profil ideologiczny partii Kukiz15	121
6.4. Orientacja ideologiczna partii Nowoczesna	124
6.4.1. Konserwatyzm w bazie ideologicznej partii Nowoczesna ..	125
6.4.2. Liberalizm w orientacji ideologicznej partii Nowoczesna ..	127
6.4.3. Profil ideologiczny partii Nowoczesna	136
6.5. Orientacja ideologiczna partii Polskie Stronnictwo Ludowe	138
6.5.1. Konserwatyzm w bazie sądów ideologicznych partii Polskie Stronnictwo Ludowe	139
6.5.2. Socjalizm w bazie sądów ideologicznych partii Polskie Stronnictwo Ludowe	143
6.5.3. Liberalizm w bazie sądów ideologicznych partii Polskie Stronnictwo Ludowe	144
6.5.4. Profil ideologiczny partii Polskie Stronnictwo Ludowe ...	148
7. Lewicowość i prawicowość polskich partii politycznych	151
7.1. Lewicowość i prawicowość w profilu ideologicznym partii Prawo i Sprawiedliwość	152
7.2. Lewicowość i prawicowość w profilu ideologicznym partii Platforma Obywatelska	154
7.3. Lewicowość i prawicowość w profilu ideologicznym partii Kukiz15	155

7.4. Lewicowość i prawicowość w profilu ideologicznym partii Nowoczesna	157
7.5. Lewicowość i prawicowość w profilu ideologicznym partii Polskie Stronnictwo Ludowe	159
Wnioski	163
Bibliografia	171
Aneks 1. Wykaz debat parlamentarnych zawartych w bazie materiałowej ..	175
Aneks 2. Znaczniki ideologiczne konserwatyzmu, socjalizmu i liberalizmu	177
Aneks 3. Dychotomiczny schemat lewicy i prawicy w wymiarze ideologiczno-doktrynalnym	185

WSTĘP

Dyskurs polityczny, szczególnie w swej odmianie parlamentarnej, nie należy do tematów, które spotykają się z zainteresowaniem szerokiej publiczności. Rozmówca, który nieopatrznie zagadnie mnie o to, czym zajmuję się naukowo, najczęściej nie jest w stanie ukryć swojego zdziwienia, braku zrozumienia, niewiary w sensowność prowadzenia podobnych badań. Dlatego, aby nie narażać także Czytelnika na podobne zaskoczenie, tytuł książki sformułowany został w sposób niepozostawiający wątpliwości co do jej zawartości. Mimo to, coś skłoniło Czytelnika, aby po nią sięgnąć, a powody te muszą być na tyle ważne, że nadal czyta te słowa. Niezmiernie ciekawym byłoby poznać tę motywację, tymczasem jednak przedstawię cele, jakie realizuję w opracowaniu, aby Czytelnik mógł ustalić, czy korespondują one z Jego zamierzeniami.

Głównym celem niniejszej monografii jest diagnoza stanu zróżnicowania ideologicznego w polskim dyskursie parlamentarnym w latach 2015–2017 ujęta z perspektywy komunikacyjnej. Zgodnie z Konstytucją Rzeczypospolitej Polskiej (art. 11) polski system parlamentarny powinien cechować pluralizm polityczny – poszczególne grupy społeczne, przejawiające określone systemy wartości, powinny mieć swoje reprezentacje w organach ustawodawczych. Tymczasem we wskazanym okresie komentatorzy polskiej przestrzeni społeczno-politycznej dostrzegli obniżenie poziomu dyferencjacji ideologicznej w programach i działaniach partii politycznych. W ich opinii zatarciu ulegał nawet podział na ugrupowania tradycyjnie związane z lewicą i tradycyjnie związane z prawicą. Dyskurs społeczno-polityczny tego czasu charakteryzowały komentarze publicystów, wątpliwości wyborców, a nawet wypowiedzi autorytetów politycznych sugerujące zasadnicze przesunięcia w ramach poglądów partii politycznych w stosunku do zwykle zajmowanych przez nie pozycji. Duże zamieszanie wywołała wypowiedź Leszka Balcerowicza dla gazety „Rzeczpospolita”, w której określił on partię Prawo i Sprawiedliwość mianem „największej lewicy w Polsce” (por. *Leszek Balcerowicz w „Rzeczpospolitej” o PiS: „Największa lewica w Polsce”, 2015*). Podstawą do takiej oceny były dla Balcerowicza wysuwane przez Prawo i Sprawiedliwość propozycje dokonania „polonizacji” banków czy wprowadzenia wysokich podatków dla najzamożniejszych obywateli państwa, szeroko komentowano w społeczeństwie także deklarowane przez PiS rozszerzenie polityki socjalnej (szczególnie wprowadzenie świadczenia „500+”). Działania te interpretowane były jako przesłanki coraz silniejszego utożsamiania się tej partii z poglądami lewicowymi. Jednocześnie stawianie sprawy w ten sposób było sprzeczne nie tylko z jej

historią, ale również z nadal podtrzymywaną pravicową autoidentyfikacją. Ta niejasna sytuacja była dla mnie inspiracją do podjęcia badania, którego przebieg i efekty referuję dalej. Miało ono doprowadzić do ustalenia, czy poglądy manifestowane w wypowiedziach polityków identyfikujących się z lewicą bądź prawicą będą spójne z teoretycznymi założeniami konstytuującymi ten podział.

Kolejnym, ale nie mniej ważnym celem, do zrealizowania którego zmierzałam, było potwierdzenie użyteczności opracowanej przeze mnie metody badawczej. Po raz pierwszy zaproponowałam ją w książce pt. *Mechanizmy manifestowania orientacji ideologicznej w dyskursie politycznym* (2018). Tam również została wykorzystana do badania dyskursu parlamentarnego. Metoda ta pozwala ustalić orientację ideologiczną wybranego podmiotu (jednostkowego lub zbiorowego), czyli rozpoznać, jakie konkretnie sądy (pochodzące zwykle z różnych ideologii) zostały przez niego zinternalizowane, innymi słowy: z jakimi przekonaniem ów podmiot się identyfikuje. Służą do tego tabele znaczników ideologicznych. Przekonania tworzące orientację ideologiczną mają istotne znaczenie, ponieważ regulują procesy myślowe, a przez to wpływają na dokonywane oceny i podejmowane decyzje.

Wykorzystana w badaniu metoda opiera się na założeniach gramatyki komunikacyjnej Aleksego Awdiejewa i Grażyny Habrajskiej. Punktem wyjścia jest systematyczna analiza środków językowych, a jej rezultatem – zebranie kolekcji sądów aksjologicznych leżących u podstaw treści wygłaszanych przez badany podmiot, czyli ustalenie jego bazy ideologicznej. Zaobserwowane w wypowiedziach sądy porównuje się następnie z ideami wskazanymi we wzorcowym, teoretycznym opisie ideologii – te z nich, które charakteryzuje ekwiwalencja wyrażanego sensu do wartości kanonicznych, traktowane są jako wyraz danej ideologii.

W prezentowanym modelu badania propozycja Awdiejewa i Habrajskiej została rozszerzona o opracowaną przeze mnie koncepcję znaczników ideologicznych, w której obszernie opisy poszczególnych aspektów ideologii zastąpione zostają krótkim hasłem. Podobnie jak w informatyce „znacznik” jest słowem kluczowym, frazą przypisaną do pewnego fragmentu informacji, tak w opisywanym narzędziu za określonym znacznikiem ideologicznym kryje się pewna własność wybranego systemu poglądów. Znaczniki wyrażają główne założenia ideologii. Partie funkcjonujące na polskiej scenie politycznej kwalifikowane są i same określają się pod względem orientacji ideologicznej jako partie konserwatywne, liberalne bądź socjalistyczne (i różne ich kombinacje, por. Awdiejew 2008: 68), dlatego swoją uwagę skoncentrowałam na odniesieniach do tych trzech ideologii. Model można jednak rozbudowywać.

Koncepcja znaczników ideologicznych pozwoliła przekroczyć ograniczenia właściwe dla obszaru dociekań *stricte* językoznawczych, a jednocześnie wykorzystać ich ogromną wartość – systematyczność i rzetelność uzyskanych danych. Takie podstawy rozważań na temat przestrzeni społeczno-politycznej powodują, że kierowany pod adresem analizy dyskursu zarzut powierzchowności i wybiórczości dociekań stał się bezpodstawny. Także badania przedstawione we wspo-

mnianej publikacji z 2018 roku dostarczyły wyników, które pozwoliły pozytywnie ocenić potencjał metody w zakresie badania dyskursu parlamentarnego (zbadalam wówczas debaty parlamentarne z okresu tzw. IV RP, czyli lat 2005–2007). Należało natomiast sprawdzić, czy metoda ta będzie działać również w odniesieniu do innego materiału badawczego – rodzajowo tożsamego, ale o innej zawartości treściowej.

Referowane w niniejszej monografii drugie badanie miało w znacznej mierze charakter replikacyjny. Zastosowałam replikację konceptualną, tzn. wprowadziłam pewne zmiany do pierwotnego modelu badania – udoskonaliłam narzędzie oparte na koncepcji znaczników ideologicznych, aby możliwe było ustalenie struktury ideologicznej partii identyfikowanych jako lewicowe i prawicowe. Wprowadzone zmiany pozwoliły uzyskać bardziej precyzyjne wyniki, a także rozszerzyć możliwości zastosowania metody: teraz na podstawie działań werbalnych przedstawicieli partii możliwe jest także ustalenie pozycji podmiotu politycznego na osi lewica-prawica (przy zastosowaniu wcześniejszej wersji badania ustalenie tej pozycji byłoby niemożliwe).

W trakcie lektury Czytelnik zapewne dostrzeże, że drugi z celów, tj. weryfikacja metody badawczej, rzutuje na konstrukcję treści w opracowaniu – tekst zawiera uwagi dotyczące trudności badawczych, referuję w nim swoje wątpliwości i rozterki. Nie jest to zgodne z przyjętym zwyczajem podawania do publikacji opisu tylko tych działań, które zakończyły się sukcesem, kiedy trudności napotykanne w trakcie procesu badawczego przestają mieć znaczenie. Zawarte tutaj komentarze uznałam jednak za ważne, mogą bowiem posłużyć jako przesłanka do zrozumienia podjętych przeze mnie decyzji badawczych. Z drugiej strony – mogą pomóc dostrzec usterki w przyjętych przeze mnie założeniach i procedurach, co z kolei może doprowadzić do ich korekty w opracowaniach kolejnych badaczy i rozwiązania problemów, które ja postrzegam jako niemożliwe do usunięcia w przyjętym modelu analitycznym.

Pozostaje jeszcze jedna kwestia związana z zawartością niniejszej pracy. Sytuacja prezentowania powtórnego badania tego samego zjawiska prowadzi do licznych dylematów w zakresie redakcji tekstu. Niezwykle trudno ustrzec się przed powielaniem treści pierwotnego opracowania, jednocześnie zachowując troskę o zrozumiałość bieżącego wywodu i jego logiczną przejrzystość. Niektóre kwestie wymagały powtórzenia ustaleń poczynionych w publikacji *Manifestowanie orientacji ideologicznej w dyskursie politycznym*, tak jak np. przyjęte założenia, definicje. Jednak tam, gdzie dostrzegłam taką szansę, podejmowałam starania o rozszerzenie perspektywy oglądu zjawisk. Zabiegi te prowadziłam z nadzieją, że pomimo w pewnej części replikacyjnego charakteru prezentowanych tu badań, Czytelnik z zainteresowaniem odda się lekturze, uzyskując także satysfakcję poznawczą.

ROZDZIAŁ 1

IDEOLOGIA. PRAWICA I LEWICA

1.1. Ideologia, orientacja ideologiczna, myślenie polityczne

Ideologia to główne zagadnienie, jakiemu poświęcona została niniejsza monografia. Inspiracją do zwrócenia uwagi na ten obszar były ustalenia poczynione na gruncie Krytycznej Analizy Dyskursu. Dla badaczy z nurtu KAD główny przedmiot eksploracji stanowią oddziaływania dyskursów na konfigurację życia społecznego oraz fizyczne czy materialne warunki życia człowieka. Przyjmują oni, że zmiany szeroko pojętych instytucji społecznych są pochodną procesów komunikacji i w konsekwencji procesy komunikacyjne traktują jako czynnik warunkujący kształt tych instytucji. Dostrzegają także zjawisko ścierania się różnych dyskursów w przestrzeni publicznej i rzutowanie tego procesu na organizację władzy. Język wiąże zatem z ideologią: przyjmują, że działania komunikacyjne jednostek, a także organizacji społecznych i politycznych ujawniają ideologiczne założenia, jakimi kierują się te podmioty, a w zasadzie – co bliższe spojrzeniu Krytycznej Analizy Dyskursu – jakie kierują tymi podmiotami. Ustalenia te sprawiają, że badania z zakresu ideologii stanowią ciekawy obszar eksploracyjny: łączą one problemy typowe dla językoznawstwa z dociekaniem na temat postaw i wpływu społecznego. Właściwej perspektywy, pozwalającej spojrzeć na zagadnienie ideologii szeroko, z przełamaniem ograniczeń obowiązujących w poszczególnych dyscyplinach, dostarcza zatem interdyscyplinarna nauka o komunikowaniu.

Ideologia to

mniej lub bardziej spójny zbiór idei, stanowiący podstawę zorganizowanego działania politycznego, bez względu na to, czy zmierza ono do zachowania, przekształcenia czy obalenia istniejącego systemu sprawowania władzy. Zatem wszystkie ideologie (a) dostarczają obrazu istniejącego porządku, zazwyczaj w formie obrazu świata, (b) lansują model pożądanej przyszłości, wizję dobrego społeczeństwa, a także (c) wyjaśniają, w jaki sposób zmiana polityczna może się dokonać – czyli jak przejść z (a) do (c) (Heywood 2008: 25).

W tym ujęciu ideologia stanowi pewien konstrukt teoretyczny, jest kompleksem poglądów na różne aspekty życia, stanowiącym abstrakcyjną wizję społeczeństwa idealnego.

Z perspektywy problematyki poruszonej w tym opracowaniu warto spojrzeć na ideologię od strony funkcji, jakie pełni wobec uczestników (aktorów i obserwatorów) procesów politycznych. Podmioty działające w przestrzeni politycznej proponują różne wizje (ich zdaniem) optymalnego porządku społeczno-politycznego, który deklarują wprowadzić w życie po uzyskaniu władzy. W ten sposób ideologia może być czynnikiem realnie wpływającym na kształt życia konkretnego społeczeństwa:

Idee polityczne nie są jedynie [...] biernym odbiciem nabytych interesów czy osobistych ambicji, ale mają także potencjał do inspirowania i kierowania działalnością polityczną jako taką, a zatem mogą kształtować życie materialne. Jednocześnie idee polityczne nie powstają w próżni [...]. Wszystkie one są kształtowane przez warunki społeczne i historyczne, w których się rozwijają, a także przez ambicje polityczne, którym służą. Mówiąc wprost: teoria i praktyka polityczna są ze sobą nierozdzielnie związane. Każdy sposób wyjaśniania życia politycznego, jeśli ma być zrównoważony i przekonujący, musi zatem wziąć pod uwagę nieustanne wzajemne oddziaływanie na siebie idei i ideologii, z jednej strony, oraz sił historycznych, z drugiej (Heywood 2008: 16–17).

Inna funkcja ideologii polega na tym, że może ona działać jak filtr i wpływać na sposób oglądu życia społecznego przez jednostki i grupy. Obserwowanie uczestników dyskursu społeczno-politycznego potwierdza konstatację Andrew Heywooda (2008), który twierdzi, że ludzie nie postrzegają świata obiektywnie, takim, jakim on jest, ale widzą go raczej takim, jakim oczekują, że będzie. Ideologia dostarcza perspektywy, dzięki której ludzie rozumieją i wyjaśniają świat (por. także uwagi Michaela Fleischera, który twierdzi, że „ideologia to jeden z wielu globalnych schematów interpretacji świata”, Fleischer 2008: 97). Posiadane przekonania, opinie i założenia kształtują obraz rzeczywistości, powodują, że pewne zdarzenia zostają dostrzeżone przez jednostkę, inne pominięte jako nieistotne. Różnice ideologiczne sprawiają, że występujące w społeczeństwie zjawiska oceniane są przez jego członków i obserwatorów w różny sposób, wywołują w nich różne emocje i prowadzą do podejmowania różnych decyzji.

Ideologiczne przekonania konkretnych podmiotów uczestniczących w sposób czynny bądź bierny w życiu społeczno-politycznym poszczególnych społeczeństw wyrażają się w ich działaniach (komunikacyjnych, administracyjnych i innych). Zwykle nie są one ortodoksyjnym zastosowaniem założeń jednej ideologii, ale stanowią konglomerat poglądów zaczerpniętych z różnych systemów. Na ich określenie przyjmuje się tutaj termin orientacja ideologiczna.

Orientacja ideologiczna jest właściwa dla indywidualnego podmiotu (rozumianego zarówno jako jednostka, jak i organizacja), uczestniczącego w życiu społeczno-politycznym. Jest to zbiór postaw tego podmiotu wobec obiektów, funkcjonujących w przestrzeni społeczno-politycznej, tworzący właściwą dla niego intelektualną mapę tej przestrzeni. W związku z tym, że postawy mogą ulegać

zmianom, również orientacja ideologiczna może ewoluować. Orientacja ideologiczna podmiotu wyraża się poprzez jego działalność w przestrzeni społecznej i politycznej.

Myślenie polityczne to sfera, w której ujawnia się orientacja ideologiczna. Jest ono definiowane jako

procesy myślowe odnoszące się do polityki czy szerzej, do społecznej sfery życia. Przejawami myślenia politycznego [...] są różnego rodzaju sądy, reprezentacje poznawcze (czyli potoczna wiedza o rzeczywistości politycznej), a także decyzje [...]. Sądy te mogą mieć charakter diagnostyczny („co się dzieje”, „z czym to się wiąże”, „kto na tym traci, a kto korzysta”), wyjaśniający („dlaczego”, „po co”, „kto jest za to odpowiedzialny”), prognostyczny („co i jak się zmieni”, „jak to długo będzie trwało”), oceniający („dobre”, „złe” oraz „ważne”, „nieważne”), a także normatywny, czyli dotyczący tego, „jak być powinno” (zob. Skarżyńska 2005: 25).

Powstają one na podstawie przyjętych przez jednostkę założeń, czyli jej orientacji ideologicznej. W sytuacji idealnej podejmowane przez jednostkę działania w przestrzeni społeczno-politycznej są konsekwencją jej myślenia politycznego.

Więcej na temat rozumienia ideologii i pojęć z nią związanych przeczytać można w książce pt. *Mechanizmy manifestowania orientacji ideologicznej w dyskursie politycznym* (Filipczak-Białkowska 2018).

1.2. Lewica i prawica – ustalenia teoretyczne

Koncepcja podziału sceny politycznej na lewicę i prawicę wymaga szerszego omówienia. Podtrzymanie tego rozróżnienia wydaje się nastrożać coraz większych trudności. Badacze zagadnienia nie są zgodni: jedni postulują odrzucenie podziału jako mylącego i nieznajdującego odzwierciedlenia w rzeczywistości politycznej, inni natomiast – zachowują go i kwalifikują jako nadal użyteczny. Drugie stanowisko wydaje się bardziej przekonujące. Za aktualnością podziału przemawia fakt, że odniesienia do osi lewica-prawica są nadal stosowane przez komentatorów życia politycznego, stanowią także wygodną platformę, która pozwala obywatelom umiejscowić swoje poglądy. Określenia te w dyskursie społeczno-politycznym często wykorzystuje się jako etykietkę dla nazwania w sposób ogólny poglądów podmiotów politycznych (głównie partii, czasem także indywidualnych polityków). Ma ona moc nobilitowania określonego nią podmiotu (często w tej funkcji stosowana jest jako autodefinicja) lub stygmatyzowania przeciwnika. Takie stanowisko podziela m.in. Stanisław Gebethner, który chce traktować lewicowość i prawicowość przede wszystkim jako cechy przypisywane sobie przez ugrupowania lub epitety nadawane przez ich przeciwników politycznych (por. Godlewski 2008: 19; Lipiński 2016: 56). Wydaje się jednak, że diada lewica-prawica kryje głębszą treść.

Historia powstania podziału na lewicę i prawicę przywoływana jest niemal w każdym opracowaniu dotyczącym tej problematyki, tu – dla porządku – zostanie tylko krótko opisana. Geneza zjawiska sięga czasów Wielkiej Rewolucji Francuskiej, kiedy przedstawiciele różnych stanów społecznych i klas zajmowali miejsca w ustalonych częściach sali obrad: po lewej stronie zasiadali deputowani reprezentujący mieszczaństwo, optujący za przeprowadzeniem reform społeczno-gospodarczych, po prawej zaś – delegaci arystokracji i duchowieństwa, dążący do zachowania dotychczas panującego porządku. W wyniku tamtych wydarzeń przyjęło się tradycyjnie wiązać lewicę z działaniami reformatorskimi, z postulatami radykalnych nieraz zmian, prawicę natomiast z ruchem zachowawczym, konserwatywnym. Podział ten i wynikające z niego konotacje zachował się przez dziesięciolecia, nawet dziś w parlamentach wielu krajów Europy Zachodniej utrzymuje się podobna lokalizacja ugrupowań (tak jest np. w Wielkiej Brytanii, w Niemczech). Podobnie w polskim parlamencie obowiązuje zasada, która reguluje tę kwestię: członkowie partii identyfikujących się z poglądami lewicowymi zasiadają po lewej stronie sali, a ci o prawicowych poglądach – po prawej. Zasada ta nie jest usankcjonowana prawnie, ale respektuje się ją na mocy tradycji (informacja ta uzyskana została podczas rozmowy telefonicznej z przedstawicielem Kancelarii Sejmu RP). Podział sceny politycznej na lewicę i prawicę w Polsce i krajach Europy Środkowo-Wschodniej jest jednak nieco bardziej skomplikowany niż w innych europejskich państwach, dlatego w dalszej części rozdziału zostanie omówiony szerzej.

Relatywny charakter pojęć „lewica” i „prawica”, ich zmieniające się znaczenie w zależności od czasu i warunków politycznych, w jakich się pojawiają, oraz zjawisko swoistej konwergencji doktryn lewicowej i prawicowej sprawiają, że w literaturze przedmiotu pojawiają się postulaty porzucenia tej tradycyjnej diady jako mylącej i nieadekwatnej do opisu rzeczywistości:

Lewica i prawica to dwa pojęcia antonimicznie zależne używane od ponad dwustu lat w celu określenia sprzeczności między siłami społecznymi działającymi na scenie politycznej. [...] Pojęcia te wzajemnie się wykluczają, ale i wyczerpują uniwersum poglądów i zachowań politycznych. Żadna doktryna i żaden ruch społeczny nie mogą być zarazem lewicowe i prawicowe. Wyczerpujący sens tych pojęć oznacza, że dychotomia lewicy i prawicy w pełni obejmuje i opisuje scenę polityczną (Godlewski 2008: 15),

zatem możliwość wskazania podmiotów politycznych, które przejawiają jednocześnie cechy lewicowe i prawicowe ma być argumentem za koniecznością odrzucenia tego tradycyjnego podziału jako nieprzydatnego do opisu naukowego. Zwolennicy tego stanowiska przeciwstawienie lewicy i prawicy postrzegają jako zbyt uproszczenie rzeczywistości politycznej, które może prowadzić do artefaktów. Przewiduje się, że efekt ten może być spowodowany zanikiem wartości deskryptywnej pojęć i ich walorów heurystycznych (por. Godlewski 2008: 17).

Zarzucaną powierzchowność diady próbowano w analizach dyskursu społeczno-politycznego przewyciężyć, wprowadzając gradualności skali – rozbudowano oś lewica-prawica przez dodanie kolejnych punktów. Wyodrębniono przestrzeń pośrednią, zwaną centrum. W ten sposób diada przekształciła się w triadę. Z kolei stopniowe rozszerzanie się centrum wymagało uwzględnienia w jego obrębie stopni pośrednich, trafniej charakteryzujących aktualny stan sceny politycznej. Opierając się na tej zasadzie, wyróżniono lewicę umiarkowaną, która skłaniać się miała ku centrum, czyli centrolewicę, oraz jej opozycję po prawej stronie, czyli centroprawicę. Rozwiązanie to nie sprostało skomplikowaniu współczesnych systemów partyjnych, bowiem lewica i prawica ulegają także tendencjom radykalnym, co sprawia, że pojawią się lewica skrajna i prawica skrajna, i tak triada zamienia się w pentadę (por. Godlewski 2008: 18). Tak silne rozmycie pierwotnej dychotomii nasila problemy interpretacyjne. Dążąc do precyzji opisu, wprowadzono podziały o większym jeszcze poziomie szczegółowości, opierając się na różnorodnych wyznacznikach. Tak na przykład Roger Eatwell (zob. Eatwell 1992) przedstawił koncepcję, w której wyszedł z założenia, że niemożliwe jest stworzenie konstruktów prawicy w ujęciu esencjonalnym i zaproponował pięć prawicowych stylów myślenia: styl prawicy reakcyjnej, prawicy umiarkowanej, prawicy radykalnej, prawicy ekstremalnej oraz tzw. Nowej Prawicy. Podobnie pięć odmian prawicy zaproponował Jacek Bartyzel (2013), wyróżniając: prawicę tradycjonalistyczną i legitymistyczną, prawicę konserwatywną, prawicę liberalną, prawicę narodowo-radykalną oraz Nową Prawicę. Choć rozdrobnione klasyfikacje wydają się niepraktyczne, to znajdują nieraz zastosowanie w badaniach wykorzystujących analizę językową, pozwalając na bardziej precyzyjne wyróżnienie cech dystynktywnych określonej grupy (np. Pielużek 2017; *nota bene*, autor nie wskazuje tych cech ideologicznych, które pozwalają odróżnić badaną przez niego grupę od innych pokrewnych, bazuje jedynie na mocy zastosowanej nazwy).

Uproszczający rzeczywistość podział na lewicę i prawicę bywa także oceniany jako zaleta. Ludzki umysł ma skłonność do symplifikowania skomplikowanego świata, w czym bardzo pomaga ograniczenie wielowymiarowej polityki do lewicowo-prawicowej dychotomii (Kwiatkowska, Cześnik, Żerkowska-Balas, Stanley 2016). Tak pojmowane lewica i prawica to symboliczne generalizacje, do których można odnosić wiele fenomenów politycznych, również nowych obiektów pojawiających się na scenie politycznej:

Jednostka, aby zapewnić sobie orientację i uwieńczony powodzeniem udział w społecznej komunikacji, nie musi opanować wszystkich potencjalnych znaczeń ideologii; wystarczy, że wybierze pewne elementy z tego kulturowo predeterminowanego zasobu znaczeń i te wybrane znaczenia prawidłowo odniesie do biegunów lewicowo-prawicowego wymiaru (Fuchs, Klingemann 1990: 207; tłum. za Lipiński 2016: 65).

Połączenie poglądów obywatela z jedną spośród tych kategorii upraszcza sposób patrzenia na problemy społeczne, polityczne i kulturowe, których zrozumienie wymaga często znacznego zaawansowania intelektualnego. Dieter Fuchs i Hans-Dieter Klingemann zauważają, że użyteczność dwuelementowego modelu lewica-prawica uwidacznia się podczas badań masowych – większość ankietowanych potrafi określić swoje poglądy na tej binarnej skali, mimo że tylko niewielki odsetek społeczeństwa posiada ukształtowane, rozbudowane i ideologicznie spójne poglądy polityczne, które dałyby się scharakteryzować jako wyłącznie lewicowe lub prawicowe. Jak jednak wykazuje praktyka, te deklaratywne opinie okazują się dobrym predyktorem późniejszych zachowań wyborczych (por. Godlewski 2008: 20–21; Lipiński 2016: 62).

Trwałość dychotomii lewica-prawica może wynikać z jej powiązania z kondycją ludzkiej psychiki. Krystyna Skarżyńska szeroko omówiła psychologiczne podstawy podziału na lewicę i prawicę (por. Skarżyńska 2005). Jedną z teorii szczególnie ważnych dla omawianego zagadnienia jest jej zdaniem teoria skryptów afektywnych Silvana Tomkinsa (zob. Skarżyńska 2005: 63–65). W koncepcji tej przyjmuje się, że orientacja lewicowa i prawicowa bazują na przekonaniach dotyczących natury świata i sposobu jego poznawania. Na identyfikację z określoną orientacją mają wpływ preferowane przez jednostki style przeżywania, określane jako skrypty afektywne. Są to stałe tendencje do wzbudzania, przeżywania i dostrzegania u innych uczuć pozytywnych lub negatywnych, określane analogicznie – skryptem pozytywnym i skryptem negatywnym. Skrypty te leżą u podstaw ideologii humanistycznej, związanej przez Tomkinsa z lewicą oraz ideologii normatywnej, będącej podstawą tendencji prawicowych. Szczegółowo wpływ skryptów afektywnych na orientację ideologiczną prezentuje tabela 1.

Pozostając w obszarze teorii psychologicznych, warto przywołać koncepcję opracowaną na gruncie psychologii języka, w myśl której

u podłoża trwałości dychotomicznego podziału tkwi sam język, składający się z binarnych opozycji i w taki sposób określający sposób myślenia ludzi. Jak pisał L. Kolański: „myślenie ludzkie jest nałogowo «strukturalistyczne» [...] Znaczy to, że rozumieć cokolwiek potrafimy tylko ze względu na pary opozycyjne, których jakość rozumiana jest członem; inaczej, że rozumiemy tylko przez kontrast, tylko wtedy, gdy umiemy zrozumieć to, co jest rozumianego nieobecnością; że przedmiot jawi się tylko na tle świata, którym nie jest. Akt rozpoznawania lub identyfikacji rzeczy jest jednoczesny z ruchem myśli trafiającym w to, czym rzecz rozpoznawana nie jest [...]” (Lipiński 2016: 62).

Ta idea odpowiada rozpowszechnionej koncepcji, traktującej politykę jako utrwaloną relację przyjaciel-nieprzyjaciel. Uznając ten podział za podstawę dychotomii lewica-prawica można uznać, że pozytywne czy negatywne wartości przypisane jednej grupie świadczą o preferowaniu odwrotnych wartości w drugiej.

Tabela 1. Teoria skryptów afektywnych

Skrypt pozytywny	Skrypt negatywny
tendencja do wzbudzania, przeżywania i dostrzegania u innych uczuć pozytywnych	tendencja do wzbudzania, przeżywania i dostrzegania u innych uczuć negatywnych
łatwość przeżywania i wyrażania radości, zadowolenia, wdzięczności, ekscytacji, sympatii do innych ↓	częściej odczuwany niepokój, złość, wrogość, pogarda, wstręt, gniew, łatwość dostrzegania tych emocji u innych ↓
silniejsza potrzeba afiliacji, skłonność do współdziałania, aktywność prospołeczna	silnie rozwinięta kontrola nad własnymi emocjami, zachowanie dystansu wobec innych, silne pozytywne wartościowanie zaradności, kompetencji, siły woli, preferencja zadań niewymagających współpracy
LEWICA	PRAWICA
ideologia humanistyczna	ideologia normatywna
człowiek i jego potrzeby, emocje, wytwory działań stanowią najważniejszą i autonomiczną wartość	człowiek nie jest autonomiczną wartością, lecz jest podporządkowany wartościom od niego ważniejszym, nadrzędnym wobec niego, stanowi on instrument realizacji tych wartości
człowiek to istota z natury dobra, twórcza, zdolna kontrolować swoje pragnienia i impulsy, poszukująca nowości i ryzyka, prospołeczna ↓	człowiek jest z natury zły, egoistyczny, leniwy, bierny, ostrożny, jest słaby moralnie, aby człowiek działał lepiej i bez szkody dla porządku społecznego, konieczne są zewnętrzne normy i sankcje za ich nieprzestrzeganie, bez nich system społeczny załame się ↓
wspieranie rozwoju człowieka	posłuszeństwo dla tradycyjnych norm
łagodzenie kar i polepszenie warunków odbywania kary więzienia ↓	surowsze kary (większa punitivność) ↓
indywidualistyczna (koncentruje się na rozwoju jednostki)	kolektywistyczna (koncentruje się na podtrzymaniu ładu społecznego, czyli na dobru wspólnoty)
charakteryzuje osoby z dominacją prawej półkuli odpowiedzialnej za intuicje i emocje	charakteryzuje osoby z dominacją lewej półkuli odpowiedzialnej za racjonalne myślenie

Źródło: opracowanie własne na podstawie Skarżyńska 2005: 63–65.